

ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 1 – 2005 Offprint

Volume No: Archive Volume 1, 2005

Editor: K. Kalogeropoulos

Date: November 04, 2005

Licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License. Writers are the copyright holders of their work and have right to publish it elsewhere with any free or non-free license they wish.

Παραπομπή ως: Καλογερόπουλος, Κ. (2015). Προσεγγίσεις στην ελληνική γλώσσα, *Archive*, 1, σσ. 27-35. DOI: 10.5281/zenodo.4522007

Προσεγγίσεις στην ελληνική γλώσσα

Λέξεις κλειδιά: *F. de Saussure, L. Wittgenstein, Γ. Βελούδης, Γ. Μπαμπινιώτης, Γ. Ψυχάρης, γλώσσα, Δ. Καταρτζής, εκπαίδευση, Κοραής, Α. Τσιτσιπής, N. Chomsky*

Κ. Καλογερόπουλος Δρ. Πανεπιστημίου Αιγαίου:

Abstract

In this paper we are analyzing two different approaches to the essence and functionality of the Greek language, based on the presentation of two scientists in a conference on “The Greek language in the enlarged European Union”. Then, we are presenting our personal opinion about the Greek language, synthetic and differentiated from the modern tendencies of specialization of linguistic science. Certainly, modern scientific views and reflections on the Greek language are significantly influenced by many different factors, such as the philosophy of globalization or ethnocentrism, the different schools of thought for the consideration of language on a theoretical and practical level etc.

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις στην ουσία και τη λειτουργικότητα της ελληνικής γλώσσας, στηριγμένοι στην εκφορά του λόγου δύο επιστημόνων στα πλαίσια ενός συνεδρίου με θέμα «*Η ελληνική γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση*»¹. Κατόπιν, θα εκφέρουμε την προσωπική μας άποψη για την ελληνική γλώσσα, συνθετική και διαφοροποιημένη από τις σύγχρονες τάσεις εξειδίκευσης της γλωσσολογικής επιστήμης. Οπωσδήποτε, οι σύγχρονες επιστημονικές θεωρήσεις και προβληματισμοί περί της ελληνικής γλώσσας επηρεάζονται σημαντικά από πολλούς και διαφορετικούς παράγοντες, όπως για παράδειγμα η φιλοσοφία της παγκοσμιοποίησης ή του εθνοκεντρισμού οι διαφορετικές σχολές σκέψης για τη θεώρηση της γλώσσας σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο (*in situ*)² κ.α.

Η τοποθέτηση σε ένα τόσο εξειδικευμένο θέμα απαιτεί -εκτός από τις ιστορικές αναφορές στην εξέλιξη της γλωσσολογικής επιστήμης- τη χρήση μιας συγκεκριμένης επιστημονικής μεταγλώσσας³ που, αν και στριφνή ενίοτε, είναι δυνατόν να αποδώσει καθαρότερα το μέγεθος της διάστασης στις απόψεις που παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο διάλογο. Στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας, μάλιστα, τα πράγματα δεν είναι καθόλου απλά, καθώς υφίσταται μια μακρά χρονική περίοδος δυναμικής εξέλιξης, μετάλλαξης ή μετουσίωσης των χρησιμοποιούμενων μορφημάτων⁴ από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, γεγονός που εισάγει πολλαπλούς προβληματισμούς και διαφορετικές οπτικές γωνίες εξέτασης του αντικειμένου.

¹ Πρακτικά Συνεδρίου *Η Ελληνική Γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα 1996, Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης, σ. 120.

² Εργασία πεδίου, στην οποία αντιμετωπίζεται η γλώσσα ως εξελισσόμενος, ζωντανός και ευαίσθητος οργανισμός με αναρίθμητες εννοιολογικές αποχρώσεις, άμεσα συνδεδεμένες με το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο γίνεται η χρήση της προς εξέτασιν γλώσσας. Η εργασία πεδίου είναι απαραίτητη για τη γλωσσολογία ως επιστήμη, καθώς είναι ο μόνος τρόπος στενής παρακολούθησης και καταγραφής των εξελικτικών ή εκφυλιστικών τάσεων του γλωσσικού συστήματος.

³ Η ιδιαίτερη γλώσσα ή το σύστημα ορολογίας που χρησιμοποιείται για την περιγραφή ενός αντικειμένου μελέτης.

⁴ Η μικρότερη δυνατή μονάδα ενός γλωσσικού συστήματος, που μπορεί να θεωρηθεί φορέας νοήματος.

Η γλώσσα ως αξία: Ο μύθος και η πραγματικότητα της συνέχειας

Σε μια από τις γνωστότερες αφηγήσεις στις *Ιστορίες* του ο Ηρόδοτος βάζει τους Αθηναίους να εξηγήσουν, γιατί δε θα πρόδιδαν ποτέ την Ελλάδα⁵. Οι λόγοι είναι αφενός οι καμένοι ναοί των θεών που ζητούν εκδίκηση, αφετέρου η κοινή κληρονομιά αίματος και γλώσσας, τα κοινά ιερά και οι θυσίες, εν τέλει ο ίδιος τρόπος ζωής⁶. Μαζί με την εξ αίματος φυλετική συγγένεια και τη θρησκευτική λατρεία, η γλώσσα εμφανίζεται εδώ ως ιδιάζουσα πολιτισμική αξία, άμεσα σχετιζόμενη με την ελληνική ταυτότητα και σαφώς συνδεδεμένη με τη θέση του Γ. Μπαμπινιώτη στο συνέδριο για την ελληνική γλώσσα. Ο εν λόγω ακαδημαϊκός θεωρεί πως η γλώσσα είναι η σκέψη του, ο πολιτισμός του, η ιστορία του, η ταυτότητά του. Τούτη η δήλωση στα πλαίσια ενός συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα στο περιβάλλον της διευρυμένης Ευρωπαϊκής Ένωσης –εκεί δηλαδή που η ελληνική γλώσσα χαρακτηρίζεται ως ασθενής⁷– αποκτά ιδιαίτερη σημασία, γιατί αποδίδει την εικόνα της γενικότερης θέσης του και του στοχασμού του για το γλωσσικό αντικείμενο.

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο σκέλος της δήλωσής του «η γλώσσα είναι η σκέψη μου», προφανώς ο Γ. Μπαμπινιώτης αναφέρεται στο σημασιόμορο⁸ του γλωσσικού σημείου⁹ σκέψη. Χρησιμοποιούμε εδώ τους συγκεκριμένους γλωσσολογικούς όρους, γιατί ένα γλωσσικό σημείο, δηλαδή μια λέξη, δεν έχει εξ ορισμού αιτιολογική σχέση ανάμεσα στο σημαίνον¹⁰ και το σημασιόμορο¹¹. Η σχέση είναι αποτέλεσμα κοινωνικής σύμβασης ανάμεσα στο άτομο και το γλωσσικό ή πολιτισμικό του περιβάλλον. Με άλλα λόγια αντί να μας πει πως η γλώσσα για τον ίδιο αντιπροσωπεύει εκείνη τη συγκεκριμένη κατηγορία αντικειμένων που ονομάζονται «σκέψεις» του, πραγματώνει τη νοητική επεξεργασία των εμπειρικών του δεδομένων και τα αποδίδει αφαιρετικά ως «σκέψη» του, μετατρέποντας παράλληλα το αντικείμενο σε κατηγορούμενο.

Η διαδικασία της αφαίρεσης και της γενίκευσης απουσιάζει από τα πρωτογενή συστήματα σήμανσης, όπως είναι τα επιφωνήματα για την ανθρώπινη γλώσσα ή τα ζωικά συστήματα επικοινωνίας¹². Η γλωσσική εξέλιξη των πρωτόγονων κοινωνιών ανέπτυξε θεμελιώδεις τύπους νοήματος περιγραφικούς και αναφορικούς, σύμφωνα με τους οποίους οι νοητικές εικόνες των πραγμάτων ή των φαινομένων ανακαλούνται στο μυαλό ταυτόχρονα με την ομιλία. Στη συνέχεια η ανάπτυξη περίπλοκων κοινωνικών σχημάτων έδωσε κοινωνικούς και συναισθηματικούς τύπους νοήματος, δηλαδή παράπλευρες σημασίες, συνδεδεμένες με κοινωνικούς ρόλους ή προσωπικές οπτικές γωνίες εξέτασης των λεγομένων¹³. Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η γλώσσα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξελικτική πορεία και την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης σκέψης¹⁴. Αλλά είναι πραγματικά αυτό που θέλει να εντοπίσει ο καθ. Μπαμπινιώτης με τη δήλωσή του;

Περισσότερο φως στην έρευνά μας μπορεί να ρίξει ο συνδυασμός τούτης της συγκεκριμένης θέσης με την άποψή του ότι «η γλώσσα αποτελεί αξία». Ο αξιακός χαρακτήρας της γλώσσας προκύ-

⁵ Ηρόδοτος, *Ιστορ.* 8.144.2.

⁶ Βλ. επίσης E.Hall, *Inventing the Barbarian*, Oxford 1989, Oxford University Press, σ. 165.

⁷ Στα πλαίσια της θεωρίας του γλωσσικού ηγεμονισμού ασθενής γλώσσα θεωρείται εκείνη που εκτοπίζεται από τους ποικίλους τομείς και δραστηριότητες μιας κοινότητας με τη στενή ή την ευρεία έννοια – στην προκειμένη περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης– και αντανακλά σε ένα βαθμό την ανισότητα στην κατανομή πολιτικής και οικονομικής δύναμης της εν λόγω κοινότητας.

⁸ Αυτό που στην καθομιλούμενη αποκαλούμε έννοια, νόημα.

⁹ Στην καθομιλούμενη εννοείται η λέξη.

¹⁰ Ακουστική εικόνα, η μορφή μιας σκέψης.

¹¹ Βλ. A. Martinet, *Θέματα Λειτουργικής Σύνταξης*, Νεφέλη, Αθήνα 1985, σ. 21.

¹² R. Descartes *Discours de la Methode*, Γαλλικό Ινστιτούτο, Αθήνα 1948, σ. 113.

¹³ Σ. Δημητρίου, *Η Εξέλιξη του Ανθρώπου V. Γλώσσα-Σώμα*, Καστανιώτης, Αθήνα 200, σ. 18.

¹⁴ O. Ducrot – T. Todorov, *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage*, Seuil, Paris 1972, σ. 19, 39.

ππει κυρίως από την ανθρωποκεντρική θεωρία για την καταγωγή της¹⁵, καθώς τη συνδέει με την εξελικτική πορεία του ανθρώπου, την παραγωγή πολιτισμού και της προσδίδει τη μεταφυσική διάσταση της θείας δωρεάς. Αφαιρώντας από τη γλώσσα τη δυνατότητα της αλληλεπίδρασης με το φυσικό της περιβάλλον, την τοποθετεί στη σφαίρα της ανθρώπινης σκέψης και μάλιστα σε επίπεδο οντογένεσης¹⁶. Με αυτόν τον τρόπο βέβαια η γλώσσα καθίσταται η ουσία και όχι το εργαλείο της σκέψης¹⁷.

Ο ίδιος ο Γ. Μπαμπινιώτης, αλλά και η επιστημονική ομάδα που στηρίζει τη θέση του, δίνει αξιακό χαρακτήρα στη γλώσσα, προσδιορίζοντάς τη ως «καθοριστικό συστατικό της προσωπικότητας του ατόμου και της φυσιολογίας ενός λαού»¹⁸. Βάσει του συγκεκριμένου προσδιορισμού γίνονται κατανοητές οι επόμενες δηλώσεις πως η γλώσσα είναι ο πολιτισμός του, η ιστορία του, η ταυτότητά του. Με αυτόν τον τρόπο αυτοπροσδιορίζεται και τοποθετείται στο χώρο εκείνων των θεωρητικών –όπως ο Herder ή ο Humboldt- που συνέδεσαν τη γλώσσα και τη λογοτεχνία με τον ιδιαίτερο τρόπο σκέψης, το ιδιόμορφο πνεύμα ενός λαού¹⁹.

Για να στηρίξει περισσότερο τη θέση του χρησιμοποιεί τη διατύπωση του Wittgenstein «η γλώσσα μου είναι ο κόσμος μου»²⁰ και του Saussure για τον ορισμό της γλώσσας ως ταξινομία του κόσμου. Βέβαια, η μεταφορά αυτού που ήθελε να πει ο Wittgenstein με τη φράση «the means of my world mean the limits of my language», μόνον επαγωγικώς θα μπορούσε να σημαίνει «η γλώσσα μου είναι ο κόσμος μου», καθώς επιδέχεται και άλλων ερμηνειών²¹. Την ίδια θέση φαίνεται πως υποστηρίζει και ο Cassirer, ο οποίος πιστεύει ότι η θεωρητική γνώση ξεκινά από έναν κόσμο προσχεδιασμένο από τη γλώσσα²². Εδώ ας μας επιτραπεί μια μικρή διόρθωση, καθώς, ο Saussure δεν αναφέρει τη γλώσσα ως ταξινομία του κόσμου, αλλά ως αρχή ταξινόμησης και ενότητας του λόγου²³. Αντί για αυτή τη δήλωση, βέβαια, ο καθ. Μπαμπινιώτης θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει κάποια άλλη που να στηρίζει πληρέστερα τις θέσεις του, αφού οπωσδήποτε η δικαίωση πρέπει να έλθει μέσα από το μεγάλο δάσκαλο. Ο F. de Saussure στη συνέχεια των μαθημάτων του αναφέρει πως «τα ήθη ενός έθνους έχουν τον αντίκτυπό τους πάνω στη γλώσσα του· άλλωστε, η γλώσσα, κατά μεγάλο βαθμό, δημιουργεί το έθνος»²⁴.

Ωστόσο, η ουσία των θέσεων του Γ. Μπαμπινιώτη βρίσκεται στην καταγραφή έξι πολιτισμικών και ιστορικών γνωρισμάτων που προσδίδουν ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στην ελληνική γλώσσα²⁵. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται η χρήση της γλώσσας από προικισμένα πνεύματα για μια έκφραση προηγμένων μορφών σκέψης, η πρώιμη ανάδειξη της ελληνικής σε κύρια βάση για την εννοιολογική έκφραση του δυτικού πολιτισμού, η σύγχρονη παρουσία της στο λεξιλόγιο όλων των ευρωπαϊκών γλωσσών, η αδιάκοπη προφορική και γραπτή της παράδοση, η στενή σχέση της σύγχρονης ελληνικής προς τις παλαιότερες φάσεις της και ο ρόλος της στις μεταγενέστερες μορφές παιδείας. Κατόπιν αποποιείται της θέσης ότι η ελληνική γλώσσα είναι η περιούσια γλώσσα του κόσμου, για

¹⁵ Σ. Δημητρίου, *ό.π.* σ. 19.

¹⁶ E. Cassirer, *Language and Myth*, New York 1946, Dover, New York 1946, σ. 97.

¹⁷ Βλ. Α. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 18.

¹⁸ Γ. Μπαμπινιώτης, *Ελληνική Γλώσσα, Παρελθόν. Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα 2000, Gutenberg, σ. 5.

¹⁹ Βλ. Ι. Βούρτσος κ.α. *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό, Τόμος Α', Η Έννοια του Πολιτισμού, Όψεις του Πολιτισμού*, Ε.Α.Π. Πάτρα 1999, σ. 34

²⁰ L. Wittgenstein, *Tractatus-Logicophilosophicus*, Gallimard, Paris 1972, σ. 250.

²¹ π.χ. «Τα όρια του κόσμου μου είναι τα όρια της γλώσσας μου».

²² E. Cassirer, *ό.π.* σ. 28.

²³ Βλ. F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 1979, σσ. 39-40.

²⁴ Το ίδιο σ. 51.

²⁵ Γ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.* σ. 7.

να συνεχίσει ισχυριζόμενος πως υπήρξε όχημα εκδήλωσης του ανθρώπινου πνεύματος στις πιο μεγάλες στιγμές του.

Βέβαια, όταν αναφέρεται στη αρχαία ελληνική γλώσσα μάλλον εννοεί το γραπτό λόγο, καθώς οι προφορικές μαρτυρίες για τις φωνητικές αλλαγές δεν υφίστανται ή εξάγονται συμπερασματικά από τα λιγοστά αποσπάσματα που προσφέρονται για αυτό το σκοπό²⁶. Δεν προσδιορίζει, βέβαια, αν το ενδιαφέρον του στρέφεται στο φαινόμενο του αττικισμού, στην αλεξανδρινή κοινή, στην επική κοινή, στις κοινές του προφορικού λόγου ή τις λογοτεχνικές κοινές ή σε μια γενική θεώρηση της κλασικής ελληνικής, έτσι όπως την παρουσιάζει ο G. Thomson²⁷.

Αντίθετα, είναι εμφανής και συγκεκριμένη η πρόθεσή του να τονίσει την –αυτονόητη κατά την άποψή μας– σχέση της ελληνικής γλώσσας με την αρχαία ελληνική, κάτι στο οποίο συμφωνούν αρκετοί έλληνες και αλλοδαποί επιστήμονες ερευνητές του θέματος²⁸. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο τονίζει την αξία της γλώσσας ως υπαρξιακό στοιχείο²⁹ και το ρόλο της ελληνικής γλώσσας στην Αναγέννηση, το δυτικό πολιτισμό και τις σύγχρονες μορφές παιδείας, αποκαλύπτει μια διαφορετική προοπτική. Τη θέλησή του να παίξει η ελληνική γλώσσα έναν ιδιόζοντα ρόλο στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής, όπως αναφέρει και ο ίδιος Ευρώπης³⁰. Πολύ περισσότερο, μάλιστα, όταν θεωρεί πως ο βαθύτερος συνεκτικός δεσμός των χωρών-μελών της ευρωπαϊκής κοινότητας είναι οι αξίες πάνω στις οποίες στηρίχθηκε ο δυτικός πολιτισμός. Αναμφίβολα για τον ίδιο οι αξίες πάνω στις οποίες στηρίχθηκε ο δυτικός πολιτισμός είναι οι αξίες που πρόβαλε το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και συνεπώς η γλώσσα μέσω της οποίας εκφράστηκαν αυτές οι αξίες³¹.

Ο κίνδυνος της αλλοίωσης της γλωσσικής ταυτότητας σύμφωνα με τον Γ. Μπαμπινιώτη προέρχεται από την αθρόα εισροή τύπων και λέξεων, τα αποκαλούμενα γλωσσικά δάνεια, από ισχυρότερες γλώσσες, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται στα δάνεια που έχει δεχθεί κατά καιρούς στην ιστορική της εξέλιξη η ελληνική γλώσσα. Από την άλλη θεωρεί μύθο το γεγονός της υπεροχής ορισμένων γλωσσών, «ο οποίος μάλιστα βαδίζει στα ίδια ύποπτα και επικίνδυνα αχνάρια της υπεροχής ορισμένων λαών...». Εντούτοις, ο ίδιος παράγει το δικό του μύθο, θεωρώντας την ελληνική γλώσσα ως μοναδικό φορέα του δυτικού πολιτισμού ή όχημα εκδήλωσης του ανθρώπινου πνεύματος στις υψηλότερες στιγμές του³².

Οι θέσεις του Γ. Μπαμπινιώτη στηρίζονται σαφώς σε φιλοσοφικές ή γλωσσολογικές θεωρήσεις σαν κι αυτές που περιγράφηκαν πιο πάνω και αναπτύχθηκαν παράλληλα με τη γέννηση του εθνικισμού στην Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα, αλλά και σε προγενέστερες θεωρήσεις ελλήνων λογίων όπως ο Κοραής, ο οποίος ήταν ο πρώτος που υποστήριξε την ταυτότητα ανάμεσα στο έθνος και τη γλώσσα³³ ή ο Χατζιδάκις. Επίσης, οι θέσεις και η επιμονή του στο θέμα της ιστορικής συνέχειας

²⁶ Βλ. H. Tonnet, *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Παπαδήμας, Αθήνα 1995, σ. 20.

²⁷ G. Thomson, *Η Ελληνική Γλώσσα, Αρχαία και Νέα*, Κέδρος, Αθήνα 1989, σ. 77.

²⁸ Βλ. F.R. Adgaros, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, από τις Απαρχές ως τις Μέρες μας*, Παπαδήμας, Αθήνα 2003, σ. 22. Επίσης, G. Thomson, *Η Ελληνική Γλώσσα...σ.* 23. Επίσης, H. Tonnet, *Ιστορία...σ.* 13 κ.α

²⁹ Γ. Μπαμπινιώτης, *ό.π.* .σ. 5.

³⁰ Στο ίδιο, σ. 12.

³¹ Στο ίδιο, σ. 24.

³² Βλ. Π. Μπουκάλας 'Το Ισχύον Νόμισμα της Γλώσσας και οι Θρύλοι' εφημ. *Καθημερινή* χ.χ.. «Οι γλωσσολόγοι βεβαίως επιμένουν ότι οι γλώσσες δεν μοιράζονται σε ανώτερες και κατώτερες, αυτό όμως δεν εμποδίζει τους μεταφυσικούς μας να αδιαφορούν για την επιστήμη όπως και για την πραγματικότητα. Στο ίνδαλμα που έχουν κατασκευάσει, η αρχαία ελληνική είναι μία, αδιαφοροποίητη ανά τους αιώνες, ίδια για όλες τις φυλές κι όλες τις πόλεις, υπερβατική, και συρρικνωτικά εξισωμένη με τη γραπτή της μόνο μορφή». Βλ. επίσης www.abnet.agrino.org

³³ R. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 375.

στηρίζεται από το έργο των γλωσσολόγων που θεωρούν πρωταχικό μέλημα τη διαχρονική θεώρηση της γλώσσας ως βασικό συστατικό του αξιακού χαρακτήρα της.

Η γλώσσα ως εργαλείο: Η κατάργηση των μύθων

Ο αντίλογος στη θέση του Γ. Μπαμπινιώτη –στο ίδιο συνέδριο- έρχεται δια στόματος Γ. Βελούδη, που θεωρεί ότι «η γλώσσα μας είναι 'αξία', με πολλές όμως και ειδοποιούς διαφορές». Επίσης, φαίνεται πως δεν ενδιαφέρεται για την ιστορική προοπτική της γλώσσας, θεωρεί άστοχη τη μετάγχιση παλαιότερων κειμένων στη σύγχρονη μορφή μιας γλώσσας και εν τέλει βλέπει τη γλώσσα ως εργαλείο. Πιστεύει μάλιστα πως είναι παρεκτροπή το να αντιλαμβανόμαστε τη γλώσσα ως στόχο και όχι ως εργαλείο.

Για να αντιληφθούμε τις θέσεις του Γ. Βελούδη, θα πρέπει να έχουμε κατά νου την ύπαρξη μιας άλλης επιστημονικής ομάδας³⁴, η οποία ασχολείται περισσότερο με τη σύγχρονη θεώρηση της γλώσσας, εκλαμβάνοντάς τη ως επικοινωνιακό εργαλείο που πρέπει να μελετάται στη βάση της χρηστικότητάς του, μέσα στα όρια μιας κοινωνικής ομάδας. Από αυτή την άποψη θεωρούμενη η γλώσσα είναι ένα εργαλείο, το οποίο ορισμένοι αντιμετώπισαν ως παθητικό³⁵, ενώ άλλοι ως ενεργητικό³⁶. Η συγκεκριμένη ομάδα θεωρεί πως υφίσταται μια μυθοπλασία γύρω από το αντικείμενο της γλώσσας, που κάθε άλλο παρά πρόσφορη είναι για την απελευθέρωση και ανάπτυξη της Ελληνικής στα πλαίσια μιας σύγχρονης κοινωνικής δομής.

Ανάμεσα στους μυθεύματα που καλλιεργούνται, σύμφωνα με την άποψη της συγκεκριμένης ομάδας, περιλαμβάνονται: η καθαρότητα και ο άμεικτος χαρακτήρας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η πρότυπη αξία της έναντι όλων των άλλων γλωσσών, η αδιατάρακτη συνοχή και συνέχειά της, η αποκλειστική κληροδοσία της στους Νεοέλληνες³⁷. Είναι εμφανές εδώ πως οι επιστήμονες που αναπτύσσουν τέτοια προβληματική στο αντικείμενο της γλώσσας διερευνούν σύγχρονα θεωρητικά ρεύματα, τα οποία προσεγγίζουν τη γλώσσα από μια διαφορετική οπτική γωνία και την απαγκιστρώνουν από την υποχρέωσή της ως βασικού εθνικού χαρακτηριστικού³⁸.

Το νέο ρεύμα στην προκειμένη περίπτωση, με εκπρόσωπους όπως ο Saussure και ο Bolinger, ήταν εκείνο που απελευθέρωσε τη γλωσσολογία από τις επιδράσεις της φιλολογίας και εστίασε στην έρευνα των ιδιαίτερων στοιχείων της γλώσσας, αποκλείοντας τους ιστορικούς, υποκειμενικούς, ψυχολογικούς ή κοινωνικούς παράγοντες³⁹. Θεώρησε πως όλες οι γλώσσες και οι διάλεκτοι είναι ισότιμες και έδωσε προτεραιότητα στο σώμα της προφορικής γλώσσας. Αν και στατικό, τούτο το σχήμα απελευθέρωσε το γλωσσικό αντικείμενο από το πρόβλημα της καταγωγής, απομονώνοντάς το παράλληλα από τις υφιστάμενες κοινωνικές επιδράσεις. Ο στόχος του ήταν να εξετάσει τη δομή, δηλαδή την κατασκευή της γλώσσας⁴⁰, πέρα από κάθε είδους εξάρτηση. Βάσει των παραπάνω ίσως γίνεται περισσότερο κατανοητή η αδιαφορία του Γ. Βελούδη για την ιστορική προοπτική της γλώσσας, αλλά και η μετατόπιση της αξίας της.

³⁴ Ομάδας με την ευρύτερη έννοια του όρου και όχι με την εξειδικευμένη της στενά και αυστηρά διαρθρωμένης ομάδας με κοινούς σκοπούς και συγκεκριμένο σχέδιο επέκτασης της επιρροής της.

³⁵ Βλ. J. Piaget, *The Language and the Thought of Child*, Meridian, Cleveland 1963, σ. 90.

³⁶ Βλ. G. Berkeley, *The Principles of Human Knowledge*, Collins, London 1962, σ. 59.

³⁷ Γ. Χάρης (Επιμ.) *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 8.

³⁸ Βλ. J. M. Hall, *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge 1997, Oxbough, σ. 177, επιμένει πως η γλώσσα και οι διάλεκτοί της είναι περιφερειακά στοιχεία της εθνικότητας και όχι τα βασικά κριτήριά της. Για μια πιο αναλυτική συζήτηση στο θέμα της γλώσσας και της ελληνικής εθνικότητας, βλ. F.W. Walbank, 'The problem of Greek nationality', στο *Phoenix* 5 (1951), σσ. 41-60.

³⁹ Βλ. R. Jakobson, *Essais de Linguistique Generale*, Minuit, Paris 1976 σσ. 44-48.

⁴⁰ Βλ. G. Mounin, *Κλειδιά για τη Γλωσσολογία*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1988, σ. 89.

Απομάκρυνση από τον κοινωνικό παράγοντα, προϋπέθεσε και εκείνο το θεωρητικό ρεύμα που συνδύασε τη γλώσσα με τη σκέψη. Προϋπόθεση της ανθρώπινης γλώσσας θεωρήθηκε η ανάπτυξη του εγκεφάλου και επομένως της σκέψης. Η γλώσσα δε θεωρείτο γεννήτορας της σκέψης αλλά μια διαδικασία απεικονισμού της. Τούτη η θεωρία πήρε νέα μορφή μέσω του Chomsky, ο οποίος έχτισε μια νέα δομική γλωσσολογία, μεταφέροντας το βάρος από τη δομή στη σύνταξη. Σημαντική προσφορά του θεωρήθηκε για το γλωσσικό αντικείμενο η παρατήρησή του πως η ικανότητα της γλώσσας βρίσκεται για κάθε άτομο στην περιοχή μεταξύ συνειδητού και ασυνείδητου⁴¹.

Η σκέψη για τον Chomsky υπερβαίνει τη γλώσσα και αντανακλάται πάνω της. Η σκέψη κινείται στα επίπεδα της παγκόσμιας σημειολογίας. Συνεπώς υπάρχει μια οικουμενική, μια παγκόσμια γραμματική και μια προδιάθεση κάθε φυσικής γλώσσας να συνδεθεί με τους κανόνες της⁴². Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους η φυσική γλώσσα δεν μπορεί να είναι στόχος, αν ερμηνεύσαμε σωστά τα λεγόμενα του Γ. Βελούδη, καθώς ο στόχος βρίσκεται στη βαθιά δομή, στη λογική της σκέψης που είναι κοινή για όλες τις γλώσσες. Αν, ωστόσο, δεν είναι αυτό που εννοεί ο Γ. Βελούδης λέγοντας πως είναι παρεκτροπή να βλέπουμε τη γλώσσα ως στόχο, τότε περνάμε σε μια άλλη λογική ερμηνείας, σύμφωνα με την οποία δεν είναι δυνατόν η γλώσσα να θεωρείται αυτοσκοπός ή οντότητα με μεταφυσικές προεκτάσεις ούτε ιδεολογικός στόχος. Ο ρόλος της είναι να είναι ένα εργαλείο για την εξεικόνιση της ανθρώπινης σκέψης και συνεπώς δεν μπορεί να ταυτίζεται με τη σκέψη.

Σύμφωνα με τον Λ. Τσιτσιπή⁴³ η επιστήμη και η ιδεολογία παρουσιάζουν αντιθετικές εξαρτήσεις. Συνεπώς η διοχέτευση της ιδεολογίας μέσω της επιστήμης είναι μια προσπάθεια από τη φύση της αντιφατική. Η επιστήμη βρίσκεται σε μια διαρκή διαλεκτική σύγκρουση ανάμεσα στην ιδεολογία και την κριτική, ανάμεσα στη θεωρία και την εμπειρία. Η μεταβίβαση ιδεολογικών θέσεων μέσω της γλωσσικής δραστηριότητας δεν είναι καθόλου «αθώα», ακόμα και αν ενδύεται τον μανδύα της εμπειρικής τεκμηρίωσης. Η γλώσσα εμπεριέχει την πολιτική ιστορία, διαποτίζεται από την ιδεολογία και μεταβιβάζει μια φαντασιακή σχέση με την πραγματικότητα. Με άλλα λόγια καλλιεργεί μύθους.

Στην ελληνική πραγματικότητα ένας από τους πρώτους που προσπάθησε να δει συγχρονικά τη γλώσσα και φυσικά να την απαλλάξει από το βάρος της ιστορίας της ήταν ο Δ. Καταρτζής, ο οποίος έγραψε μία από τις πρώτες γραμματικές της σύγχρονης Ελληνικής, *έτσι όπως μιλούσαν στην Κωνσταντινούπολη* προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα⁴⁴. Θεωρώντας πως δεν είναι δυνατόν να υπάρχει φραγμός στην επιστημονική γνώση, θέλησε έτσι να τραβήξει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην αρχαία γλώσσα και τη σύγχρονη απόγονό της, αλλά η πρότασή του πέρασε απαρατήρητη εν τέλει εγκαταλείφθηκε⁴⁵.

Με τη σειρά του ο Γ. Ψυχάρης –ας μας επιτραπεί εδώ για συμβατικούς λόγους να προσθέσουμε το μικρό του όνομα, παρόλο που ο ίδιος δεν το επιθυμούσε- ήταν από τους λίγους που δέχονταν ότι το φωνολογικό σύστημα της Ελληνικής είχε αλλάξει ριζικά από την αρχαιότητα και συνεπώς δε χρειαζόταν οποιαδήποτε αναδρομική διόρθωση. Επηρεασμένος, μάλιστα, από τα θεμελιώδη αξιώματα των γλωσσολόγων της εποχής του θεωρούσε πως η σταδιακή και συστηματική αλλαγή είναι αναπόσπαστο στοιχείο όλων των ζωντανών γλωσσών. Για τον Ψυχάρη η σαφέστερη απόδειξη

⁴¹ Βλ. Ν. Smith-D. Wilson, *Modern Linguistics. The Results of Chomsky's Revolution*, Penguin, Harmondsworth 1979, σ. 22.

⁴² Βλ. Ν. Chomsky, *La Langage et la Pensee*, Payot, Paris 1970, σσ. 69, 87.

⁴³ Βλ. Λ. Τσιτσιπής *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας*, Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 118.

⁴⁴ R. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 374.

⁴⁵ Βλ. Κ.Θ. Δημαράς *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής Αθήνα 2002, σσ. 177-178

ότι η αρχαία γλώσσα ζει ακόμη, βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι έχει αλλάξει από την αρχαιότητα⁴⁶.

Το γεγονός πως το γλωσσικό ζήτημα διατηρήθηκε επί μακρόν ως πεδίο διαμάχης όχι μόνον επιστημονικής αλλά κοινωνικής και πολιτικής απέδωσε στη γλώσσα ως αντικείμενο εξαιρετικές δυνάμεις. Δυνάμεις που θα μπορούσαν ουσιαστικά να δημιουργήσουν ή να καταστρέψουν τα θεμέλια του κράτους⁴⁷. Οποιαδήποτε προσπάθεια επιστροφής σε μια τέτοια διαμάχη, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ακόμη και στη μορφή ενός σύγχρονου γλωσσικού προβλήματος, θα μπορούσε να είναι –και είναι– σε ένα βαθμό κοινωνικά αποσταθεροποιητική. Αποσταθεροποιητική για τον πολύ απλό λόγο ότι δεν είναι δυνατόν μέσα στο ίδιο ποτάμι, που στην προκειμένη περίπτωση είναι η εκπαίδευση ή η επικοινωνία, να λειτουργούν δύο αντίρροπα ρεύματα. Κάτω από την επιρροή αντιθετικών δυνάμεων η εξέλιξη στο αντικείμενο της γλώσσας καθίσταται διαδικασία κοπιαστική και επώδυνη γεμάτη αντιφάσεις και αντιπαραθέσεις όπως αυτή που διερευνούμε στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Οι Ψυχοειδείς Μηχανισμοί της Γλώσσας και η Παγκόσμια Γραμματική

Η δική μας θέση στηρίζεται στο γεγονός πως η έρευνα της ανάπτυξης της γραφής σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αναπαράγει την ιστορία της ανάπτυξης του προφορικού λόγου, της ομιλίας. Ο γραπτός λόγος είναι μια διακριτή γλωσσική λειτουργία, που διαφέρει από τον προφορικό λόγο τόσο στη δομή όσο και στον τρόπο⁴⁸. Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η οποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσης της ζωντανής λαλιάς των σύγχρονων Ελλήνων με τα διασωζόμενα γραπτά κείμενα της αρχαιότητας είναι τουλάχιστον άστοχος. Ο γραπτός λόγος ακόμη και στην παραμικρή προσπάθεια ανάπτυξης του απαιτεί ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης. Είναι λόγος στο επίπεδο της σκέψης και της ανεικόνισης μόνο και φυσικά στερείται της εκφραστικής ιδιότητας του προφορικού λόγου σε ό,τι αφορά στην τονική απόχρωση.

Από πολλές απόψεις, δεν έχουμε ακόμη απαντήσει σε κλασικά προβλήματα που αφορούν στη γλώσσα. Παραδείγματος χάριν, τα σημαντικά προβλήματα σχετικά με τις δημιουργικές πτυχές της γλωσσικής χρήσης παραμένουν τόσο απρόσιτα όσο ήταν πάντα. Επίσης, η μελέτη της παγκόσμιας σημειολογίας, σίγουρα κρίσιμη για μια πλήρη έρευνα της γλωσσικής δομής, έχει προσδεύσει ελάχιστα. Εκεί που έχει παρατηρηθεί κάποια πρόοδος, αν και αποσπασματική, είναι στη μελέτη των μηχανισμών της γλώσσας, εκείνων των μορφοποιητικών αρχών που καθιστούν πιθανή τη δημιουργική πτυχή της γλωσσικής χρήσης, που καθορίζουν τη φωνητική μορφή και το νοηματικό περιεχόμενο των εκφράσεων⁴⁹. Η κατανόηση αυτών των μηχανισμών όχι μόνον αναγκάζει το γλωσσικό αντικείμενο να αναζητήσει λύσεις στο χώρο της ψυχολογίας -παρόλη την απομόνωση που του επιβάλλει η δομική γλωσσολογία- αλλά με τη σειρά του παράγει μια σειρά από επιπτώσεις στη μελέτη της ανθρώπινης ψυχολογίας, ιδιαίτερα σε ότι αφορά στον τομέα των μαθησιακών δυσκολιών.

Βάσει των παραπάνω πιστεύουμε λοιπόν πως η έρευνα στον τομέα της ελληνικής γλώσσας έχει σημαντικά θέματα να προωθήσει, ζωτικά για την παρούσα κατάσταση της κοινωνίας μας, από το να ασχολείται με το λαμπρό και ένδοξο παρελθόν. Η έρευνα των ψυχοειδών μηχανισμών της γλώσσας έχει να προσφέρει πολύ περισσότερα στην εκπαιδευτική κοινότητα για την αντιμετώπιση των κατανοητών ή μη μαθησιακών δυσκολιών και αν ανοίξει νέους ορίζοντες στον τομέα της μάθησης και της εκπαίδευσης γενικότερα.

⁴⁶ R. Beaton, *ό.π.* σ. 389.

⁴⁷ Στο ίδιο σ. 434.

⁴⁸ Βλ. L. Vygotsky *Σκέψη και Γλώσσα*, Γνώση, Αθήνα 1988, σσ. 11-12.

⁴⁹ Βλ. N. Chomsky, *Reflections on Language*, Collins, Glasgow, 1976, σ. 54.

Ο Chomsky⁵⁰ προτείνει την ενδιαφέρουσα υπόθεση μιας παγκόσμιας, οικουμενικής γραμματικής, για την οποία μάλιστα θέτει κάποια λεπτομερή δομή. Είναι ένα σύστημα όρων στις γραμματικές, περιορισμών στη μορφή και την ερμηνεία της γραμματικής σε όλα τα επίπεδα, από τις βαθιές δομές της σύνταξης, ως τους κανόνες που ερμηνεύουν τις συντακτικές δομές σημασιολογικά και φωνητικά. Κάθε φυσική γλώσσα κατά την άποψή του παρουσιάζει σημειολογικά μια σχέση με αυτή την παγκόσμια γραμματική και έτσι όλες οι γλώσσες οργανώνονται σε ένα δομικό σύστημα αλληλοσυσχέτισης. Έτσι, η μελέτη μιας γλώσσας, για παράδειγμα της ελληνικής, είναι δυνατόν να προμηθεύσει τον ερευνητή με σημαντικά στοιχεία για τη δομή άλλων γλωσσών. Με αυτόν τον τρόπο η πρόσληψη μιας γλώσσας είναι θέμα πρόσθεσης νέων στοιχείων στη δομή της παγκόσμιας γραμματικής, ή της τροποποίησης του συστήματος με βάση τα νέα δεδομένα.

Είναι δυνατόν η ελληνική γλώσσα να συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη μιας τέτοιας γραμματικής; Ναι, εφόσον ξεχάσουν οι γλωσσολόγοι τις φοβίες και τις απόψεις τους περί μιγαδοποίησης της γλώσσας.. Ή πιστεύουμε ότι η ελληνική γλώσσα με το χρονικό της βάθος, την αντοχή της στο χρόνο είναι δυνατόν να συνεισφέρει στη δημιουργία αυτής της παγκόσμιας γραμματικής και συνεπώς μπορεί να εκτεθεί άφοβα στις αλληλεπιδράσεις της παγκόσμιας γλωσσικής κοινότητας, ή είναι τόσο αδύναμη που πρέπει να απομονωθεί προκειμένου να επιβιώσει. Η απομόνωση, ωστόσο, έχει το δεδομένο κόστος του μαρασμού και της πενίας σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, ένα κόστος που πιστεύω ότι η ελληνική κοινωνία οφείλει να συνειδητοποιήσει πριν κάνει τις επιλογές της.

Επίλογος

Παρόλο που το γλωσσικό ζήτημα θεωρείται οριστικά *λελυμένο* –τουλάχιστον νομοθετικά από το 1976- εντούτοις οι αντιθέσεις συνεχίζονται στον τομέα θεώρησης της γλώσσας, παράγοντας ένα σύγχρονο γλωσσικό πρόβλημα. Η *θέση* ενός επιστήμονα ή μιας ομάδας επιστημόνων παράγει μία *αντίθεση* από κάποιον άλλο επιστήμονα ή αντίστοιχη ομάδα, καθώς οι αναζητήσεις και οι προβληματισμοί μας εντάσσονται στους αδυσώπητους δεικτικούς κανόνες της λογικής ή της κοινωνικής και πολιτικής –εν γένει πολιτιστικής- παιδείας μας. Πιθανώς η λύση στα εκάστοτε παραγόμενα προβλήματα να βρίσκεται στη *σύνθεση* και την *ποιοτική μεταβολή* που αυτή μπορεί να προκαλέσει, για μια βαθύτερη κατανόηση του προς έρευνα αντικειμένου -και στην προκειμένη περίπτωση για μια βαθύτερη κατανόηση του ρόλου της γλώσσας στον ελληνικό χώρο και της ανθρώπινης φύσης γενικότερα.

Η γλωσσολογία είναι ένα ευρύ πεδίο, με ευρήματα όμως ατάκτως ερριμένα και τούτο γιατί το αντικείμενο της έρευνάς της είναι διαρκώς μεταβαλλόμενο. Η γλώσσα προχωρά ακάθεκτη, μεταλλάσσεται και η επιστήμη τρέχει ξοπίσω της προσπαθώντας να ερμηνεύσει, να ταξινομήσει, να αιτιολογήσει. Πιθανώς, λοιπόν, η πρόταση του Chomsky για μια παγκόσμια γραμματική να είναι κάτι περισσότερο από αναγκαία εν όψει των δραματικών αλλαγών που παρατηρούνται στην παγκόσμια κοινωνική σκηνή, ιδιαίτερα αν ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός πως στο θέμα της γλώσσας υπεισέρχονται ψυχοειδείς μηχανισμοί, που δεν εξαρτώνται βέβαια μόνο από το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον μας.

Μέσα σε ένα τέτοιο εντασιογόνο περιβάλλον η ελληνική γλώσσα οφείλει να είναι ευέλικτη, δυναμική, προσαρμοσίμη στις νέες συνθήκες και σαφώς απαγκιστρωμένη από τα φαντάσματα του παρελθόντος. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, όμως, η ελληνική κοινωνία χρειάζεται ερευνητές μεγάλου βεληνεκούς στο γλωσσολογικό τομέα, διεπιστημονικά εργαστήρια και σαφείς αναπροσανατολισμούς στον εκπαιδευτικό της τομέα. Τα πανεπιστήμιά της απελευθερωμένα από το άγχος της παραγωγής επιστημόνων μπορούν να γίνουν πρωτοποριακά κέντρα έρευνας, προκειμένου να πα-

---

⁵⁰ N. Chomsky, *ό.π.* σ. 40.

ράγουν ένα τμήμα των συνθηκών που θα διαμορφώσουν αυτή την παγκόσμια γραμματική, συμμετέχοντας ενεργά στον καθορισμό της εξελικτικής πορείας μιας οικουμενικής γλώσσας. Σε μια τέτοια περίπτωση μόνον είναι δυνατόν η ελληνική γλώσσα να εκπληρώσει το ρόλο της ως συμμετόχου στα δρώμενα της παγκόσμιας σκηνης και της πολυπολιτισμικότητας.

Βιβλιογραφία

- Adraros F.R., *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας, από τις Απαρχές ως τις Μέρες μας*, Παπαδήμας, (Αθήνα, 2003)
- Beaton R., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Νεφέλη, (Αθήνα, 1996)
- Berkeley G., *The Principles of Human Knowledge*, Collins, (London, 1962)
- Βούρτσος Ι. κ.α., *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό*, Τόμος Α', Ε.Α.Π, (Πάτρα, 1999)
- Cassirer E., *Language and Myth*, Dover, (New York, 1946)
- Chomsky N., *La Langage et la Pensee*, Payot, (Paris, 1970)
- Chomsky N., *Reflections on Language*, Collins, (Glasgow, 1976)
- Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, (Αθήνα, 2002)
- Δημητρίου Σ., *Η Εξέλιξη του Ανθρώπου V. Γλώσσα-Σώμα*, Καστανιώτης, (Αθήνα, 2001)
- Descartes R., *Discours de la Methode*, Γαλλικό Ινστιτούτο, (Αθήνα, 1948)
- Ducrot O. – Todorov T., *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage*, Seuil, (Paris, 1972)
- Hall E., *Inventing the Barbarian*, Oxford University Press, (Oxford, 1989)
- Hall J. M., *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Oxbough, (Cambridge, 1997)
- Jackobson R., *Essais de Linguistique Generale*, Minuit, (Paris, 1976)
- Martinet A., *Θέματα Λειτουργικής Σύνταξης*, Νεφέλη, (Αθήνα, 1985)
- Μπαμπινιώτης Γ., *Ελληνική Γλώσσα, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Gutenberg, (Αθήνα, 2000)
- Μπουκάλας Π., "Το Ισχύον Νόμισμα της Γλώσσας και οι Θρύλοι" εφημ. *Η Καθημερινή*, χ.χ.
- Mounin G., *Κλειδιά για τη Γλωσσολογία*, Μ.Ι.Ε.Τ., (Αθήνα 1988)
- Piaget J., *The Language and the Thought of Child*, Meridian, (Cleveland, 1963)
- Saussure F. de, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, Παπαζήσης, (Αθήνα, 1979)
- Smith N. – Wilson D., *Modern Linguistics. The Results of Chomsky's Revolution*, Penguin, (Harmondsworth, 1979)
- Thomson G., *Η Ελληνική Γλώσσα, Αρχαία και Νέα*, Κέδρος, (Αθήνα, 1989)
- Tonnet H., *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Παπαδήμας, (Αθήνα, 1995)
- Τσιτσιπής Λ., *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας*, Gutenberg, (Αθήνα, 1995)
- Vygotsky L., *Σκέψη και Γλώσσα*, Γνώση, (Αθήνα, 1988)
- Walbank F.W., "The problem of Greek nationality", *Phoenix* 5 (1951)
- Wittgenstein L., *Tractatus-Logicophilosophicus*, Gallimard, (Paris, 1972)
- Φραγκουδάκη Α., *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Οδυσσεύς, (Αθήνα, 1987)
- Χάρης Γ., (Επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα*, Πατάκης, (Αθήνα, 2002)

© 2003 Κ. Καλογερόπουλος

